

Університетські музеї і війна в Україні

Лілія Казанцева

Завідувачка Астрономічного музею Астрономічної обсерваторії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. ф.-м наук; вул. Обсерваторна, 3, Київ, 02000, Україна, e-mail: kazl@ukr.net.

Любов Самойленко

Завідувачка Археологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, ауд. 162, Київ, 01601, Україна, e-mail: samyl@ukr.net.

Наталія Писаревська

Директор Державного політехнічного музею імені Бориса Патона Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», проспект Перемоги, 37, корпус 6, Київ, 03056, Україна, e-mail: tala1311@ukr.net.

Стаття присвячена попередньому аналізу діяльності університетських музеїв в умовах війни. Від початку агресії РФ проти України 2014 р. система вищої освіти зазнала значних руйнувань. На окупованих територіях Луганської, Донецької областей та у Криму українські університети були ліквідовані окупаційною владою, деякі вдалося евакуювати і відновити в інших містах. Наша держава понесла не лише великі матеріальні збитки, але й невідтворювані втрати значної частини культурної спадщини, що університетські музеї набули в результаті наукових пошуків і освітніх практик.

Попри прикрий досвід 2014 р., університетські музеї, на жаль, не були готові до повномасштабного воєнного вторгнення. Жоден державний орган не опікується і цілеспрямовано не забезпечує кошти на утримання та захист таких музеїв і колекцій. Далася в знаки відсутність правового статусу, що забезпечує стандарти їх захисту і фінансування. Музеї університетів часто не реєструються і ніяк не обліковуються. Сьогодні не можна навіть поррахувати скільки і яких профілів музеїв є в ЗВО України, як вони працюють, що, як і скільки зберігають.

На прикладі трьох музеїв двох провідних університетів Києва автори діляться власним досвідом діяльності в умовах війни і подають висновки щодо організації університетського музейництва.

Ключові слова: агресія РФ, музей, освіта, університет.

Російська збройна агресія, звісно, не оминула українські освітні заклади. Щодня після ракетних обстрілів та нальотів дронів-камікадзе лунають повідомлення про руйнування дитсадків, шкіл, коледжів, навчальних центрів та університетів по всій Україні, навіть далеко від лінії активних бойових дій. Ситуація останнім часом змінюється настільки стрімко, що навести конкретні цифри та описати особливості географії руйнувань дуже складно. Справжній рівень нанесених втрат буде оцінено лише згодом. Про стан освітньої інфраструктури на окупованих територіях взагалі обмаль офіційної інформації. Про катастрофічні руйнування на звільнених територіях можна лише здогадуватись, слідкуючи за повідомленнями новинної стрічки у ЗМІ. Наприклад, навесні під час окупації в Ірпені сильно постраждав Державний податковий університет (<http://surl.li/ltpxm> 15.12.2022), а також Український гуманітарний інститут у Бучі (<http://surl.li/ltpxu> 15.12.2022).

У перший день повномасштабного вторгнення ректор і кілька співробітників Маріупольського державного університету змогли винести з закладу всі сервери, юридичні документи та печатки. Пізніше через фільтраційні пости вдалося евакуювати 90% персоналу та студентів. Університет повністю працює он-лайн. Керівництво тимчасово перебуває в Київському національному університеті будівництва і архітектури. Корпуси університету в Маріуполі були повністю зруйновані. Також евакуювали Приазовський державний технічний університет. Навчальний заклад нині працює при Дніпровській політехніці. Стіни його будівель також сильно пошкоджені

(<http://surl.li/ltpyw> 15.12.2022; <http://surl.li/ltpyr> 15.12.2022).

Основну увагу адміністрація, звісно, приділяла збереженню життя та здоров'я студентів і викладачів. Науковцям і дослідникам дозволили з перших днів війни перейти на дистанційну роботу. Деякі члени університетської спільноти були змушені покинути Україну з дітьми та працювати віддалено з різних куточків світу.

У Миколаєві зруйновано головний корпус Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (<http://surl.li/ltpze> 15.12.2022). Будівля Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди була вражена ракетами і сильно пошкоджена (<http://surl.li/ltpzo> 15.12.2022; <http://surl.li/ltpzj> 15.12.22). У Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, зруйновано спортивний комплекс, будівлю економічного факультету та Каразінської бізнес-школи, пошкоджено університетську клініку, будівлю Центральної наукової бібліотеки Музею природи, студентські гуртожитки були виведені з ладу. Є загиблі серед викладачів та студентів (<http://surl.li/ltpzv> 15.12.2022). Також були пошкоджені приміщення університетів у Сумах та Чернігові та багатьох інших навчальних закладів (<http://surl.li/ltqab> 15.12.2022; <http://surl.li/ltqao> 15.12.2022).

У серпні постраждав Чорноморський національний університет імені Петра Могили (<http://surl.li/ltqas> 15.12.2022). У жовтні через ракетний обстріл в самому центрі Києва постраждали будівлі Київського національного університету імені Тараса Шев-

ченка: головний корпус, корпус Інституту філології, Наукової бібліотеки імені М. Максимовича, Ботанічний сад (<http://surl.li/ltqbh> 15.12.2022; <http://surl.li/ltqaw> 15.12.2022).

За попередньою оперативною інформацією МОН України, станом на 1 серпня 2022 р. постраждало 2200 закладів освіти України, у т. ч. 225 повністю зруйновано, 1975 частково пошкоджено. Серед повністю зруйнованих — 7 закладів вищої освіти. Найбільших обсягів руйнувань і пошкоджень своїх об'єктів нерухомості зазнали Харківський національний університет імені Каразіна, Національний університет «Чернігівська політехніка», Державний податковий університет (м. Ірпінь), Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Маріупольський державний університет, Приазовський технічний університет (м. Маріуполь), Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (новозбудований корпус у м. Рубіжному Луганської області), Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» та ін. (Освіта в умовах 2022, с. 163-165).

Діяльність будь-якої установи визначається її правовим статусом. Нормативно-правові акти у сфері музейної діяльності визначають та регулюють усі аспекти музейної діяльності від кадрової політики до повноцінного фінансування, що забезпечує охорону культурної спадщини. Університетське музеєзнавство України має довгу та бурхливу історію. Перші колекції та музеї в університетах на теренах України виникли на початку XIX століття (Волинський ліцей, Львівський, Харківський,

Київський університети та ін.). Колекції університетських музеїв часто були найбільшими музейними колекціями у своїх містах. Вони пройшли значний шлях структурних змін і систематизації, поступово перетворившись в солідні, часто багатотисячні, старанно укомплектовані і описані наукові збірки, які стали однією з важливих форм організації освіти і науки, були тим середовищем де вона протікала і була підґрунтям для її розвитку. Адже музеї в університетах виникають як результат наукової діяльності викладачів та широко використовуються для потреб освіти і навчання студентів. Вони також долучені до збереження корпоративної історії та культури.

Університетські музеї від початку їх діяльності відрізнялися високим науковим рівнем, прагненням до системності і повноти колекцій, пошуками оптимальних форм, методів фондової та експозиційної роботи. Значні успіхи в їх розвитку були досягнуті зусиллями видатних учених, творцями наукових шкіл і напрямів, що очолювали вузівські музеї. На базі музейних колекцій здійснювалися різномасштабні наукові дослідження, в яких брали участь як викладачі, науковці, так і студенти. Безперечно, в процесі своєї еволюції університетські музеї також справили значний вплив на удосконалення музейної справи, сформували основи музейного обліку. Законодавчою основою діяльності музеїв були університетські статuti, що передбачали спеціальні кошториси для музеїв на придбання експонатів, книг та іншого.

Однак від 20-х рр. XX століття картина різко змінюється. Коли почала формуватися

нова радянська система освітянських установ, наука відокремлювалася від діяльності закладів вищої освіти і разом з ліквідацією університетів, ліквідовувалися університетські музеї, а їх колекції, передавалися до інших музеїв, або просто гинули.

Радянська законодавча база, відкидаючи позитивний досвід другої половини XIX — початку XX ст. націлювала вузівські музеї, в першу чергу, на ідейно-виховну та агітаційно-пропагандистську роботу. Важливим завданням стає виховання класової позиції і світогляду будівельників соціалізму. З часом, музейну мережу виводять з підпорядкування освітянського керівництва і переводять під контроль ЦК КПРС. Музеї втрачають своє вагоме місце в структурі університету, що разом з архівом і бібліотекою завжди складали єдиний освітній, науково-інформаційний і комунікаційний блок.

Поступово університетські музеї позбавляються державної турботи та отримують статус музеїв на громадських засадах. Робота переходить під опіку лише громадського активу і партійних організацій, або окремого викладача, чий фах відповідав певному музейному профілю. Професійними кадрами музейних працівників такі музеї не забезпечувалися. Жоден державний орган не виділяв цілеспрямовано кошти на утримання, розвиток та захист музеїв і музейних колекцій у закладах вищої освіти України. Збереження національної спадщини у таких музеях часто не відповідає державним стандартам, набуває стихійного характеру і залежить лише від свідомої позиції ректора університету (докладніше див.: Самойленко 2016, с. 53-62).

У незалежній Україні серед перших законодавчих актів, які регулювали суспільні відносини у сфері музейної справи та визначали правові, економічні і соціальні основи створення та діяльності музеїв України, у 1995 р. було ухвалено ЗУ «Про музеї та музейну справу». Він поширюється на всі типи музеїв, усіх форм власності. Але і цей закон не надав гідного статусу для музеїв ЗВО. Стаття 9 цього закону відмовляє таким музеям у державній реєстрації, залишаючи їм можливість існування в рамках громадської ініціативи, як таким, що створені у складі підприємств, установ, організацій і закладів освіти та не мають статусу юридичної особи, Міністерство освіти і науки України своїми наказами від 1997 р. №№ 151–153 об'єднало шкільні та вузівські музеї і ухвалило порядок їх обліку, який поклало на Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. У музеях, що перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, «для роботи на громадських засадах призначається відповідальна особа з числа педагогічних працівників або керівник музею». У багатьох університетських музеях така практика існує й сьогодні. Наприклад, у Житомирському державному університеті імені Івана Франка на старшого викладача кафедри всесвітньої історії Марину Хададову покладено відповідальність одразу за два музеї — Археологічний та Музей історії університету — колосальне навантаження на викладача, що читає кілька курсів лекцій та встигає керувати археологічною практикою студентів.

У 2006 році Міністерство освіти і науки України затвердило нове Положення про музей, яке поширювалося на всі освітян-

ські музеї. Його загальний зміст залишився незмінним, лише для музеїв, що досягли значних успіхів у освітній роботі, звання «народний» було змінено на «зразковий», а діяльність таких музеїв віднесено до позашкільної і виховної роботи.

На основі такої застарілої і недосконалої нормативно-правової бази університетські музеї України працювали до 2014 року. Тоді Положення про освітянські музеї зовсім скасували і музеї залишилися без важливого правового акту, що визначає основні правила їхньої організації та діяльності. Через це університетські музеї часто ховаються за назвами лабораторія, сектор чи центр, що дає більше переваг у повсякденній роботі, але не вимагає брати на себе функції відповідального зберігання, забезпечення стандартів обліку і охорони культурної чи наукової спадщини.

Усвідомлення застарілих проблем та бажання згуртовано боротися за зміни у законодавстві України спонукали музейників до організації низки конференцій. Так, починаючи від 2007 р. у Державному політехнічному музеї при Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут України» ім. Ігоря Сікорського (НТУУ КПІ) було проведено кілька щорічних конференцій на тему «Проблеми та перспективи розвитку музеїв вищих навчальних закладів України», де у доповідях представників університетських музеїв різних регіонів України обговорювалися різноманітні нагальні питання.

У 2011 р. співробітники кількох університетських музеїв разом з ІСОМ України вже змогли зорганізувати міжнародну науко-

во-практичну конференцію «Університетські музеї: європейський досвід та українська практика» та видати збірку доповідей (<http://surl.li/ltqcr> 15.12.2022; упор. Казанцева 2012).

Щоб чітко визначити, що музей є необхідним у структурі університету, важливим для освітньої, наукової і просвітницької діяльності, заслуговує на всебічну підтримку державних органів, музейники домагалися внесення змін до Закону «Про музеї та музейну справу» через участь у громадській Музейній раді при Міністерстві культури України у 2012–2018 рр. Клопотали також про внесення змін і до ЗУ «Про вищу освіту». Таку ініціативу підтримав ІСОМ України. Нарешті 2 вересня 2020 року Верховна Рада України ухвалила Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності музеїв закладів вищої освіти (<http://surl.li/ltqcx>).

Слід визнати, що розвиток університетського музеєзнавства відбувається вкрай повільно. Співробітники тут часто далекі від суто музейного фаху і недостатньо згуртовані. Музеї закладів вищої освіти України досі залишаються «музеями між двома світами» (за висловом Marta Lourenço), тобто між Міністерством культури та інформаційної політики, що скасувало облік і реєстрацію університетських музеїв та Міністерством освіти і науки, що виключило музеї ЗВО з «Типового положення про музеї, які перебувають у сфері управління цього Міністерства».

Сьогодні не можна навіть порахувати скільки і яких профілів музеїв є в університетах

України, як вони працюють, що, як і скільки зберігають, як фінансуються. Часто багатотисячні колекції зберігаються переважно без музейних зберігачів, бо їхні посади не передбачено у штатних розписах університетів. Музеї ЗВО часто не реєструються і ніяк не обліковуються. Єдиним, далеко не повним, офіційним переліком університетських музеїв, є список на сторінці Співки ректорів України (<https://zvo.knu.ua/ua/museums/category/7>). Парадокс полягає в тому, що накази Міністерства культури та інформаційної політики України не поширюються на відомчі музеї (якими фактично вони є, бо перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України). Через це національна політика в музейній галузі тут здебільшого відсутня і їх розвиток та утримання знаходяться у повній залежності від засновника — керівництва університету, яке часто сприймає музей лише як місце для святкування університетських ювілеїв та прийому поважних делегацій.

У такому вразливому стані університетські музеї залишилися сам на сам з викликами воєнного часу і звичайно, як більшість музеїв України, попри досвід російського нападу 2014 р., не були готові до повномасштабного вторгнення. Серед головних причин експерти називають відсутність затвердженого механізму та покрокової інструкції, як треба діяти в умовах термінової евакуації, неузгодженість дій центральних та місцевих органів влади у сфері охорони культурної спадщини, відсутність пакувальних матеріалів та контейнерів для зберігання і транспортування музейних колекцій у випадку термінової евакуації та багато іншого.

У цій тривожній, іноді катастрофічній і хаотичній, ситуації музеї ЗВО та їхні колекції в багатьох випадках не були у центрі державної уваги і не розглядалися у черзі на евакуацію. Для цього не лише не вистачало часу, людських рук та матеріально-технічних засобів, музейні колекції в університетах залишаються майже невідомими і невидимими. Власне всю відповідальність за їх збереження взяли на себе працівники музеїв добровільно на місцях.

Загальний обсяг евакуації, як і втрат через війну зараз практично неможливо відстежити з багатьох причин. Комунікаційні зв'язки порушені, тому що багато людей тимчасово змінили місце проживання, не працюють офіційні канали, а сайти багатьох університетів перестали працювати і не оновлюються з 24 лютого. За попередніми офіційними даними від Міністерства культури та інформаційної політики, оприлюдненими на Міжнародній науково-практичній конференції «Культурна спадщина в умовах війни: захист, збереження та реставрація», що відкрилась у Києві 26 жовтня 2022 р., серед пошкоджених загарбниками 550 об'єктів культурної спадщини є 44 музеї (<http://surl.li/ltqdr> 15.12.2022). Певна річ, ця цифра не враховує втрачені музеї у ЗВО, оскільки вони поза сферою управління МКІП. А обласні адміністрації, що долучаються до збирання інформації про уражені об'єкти культурної інфраструктури, надаючи відомості як до МКІП, так і до Єдиного реєстру збитків, ініційованого Офісом Президента, часто навіть не підозрюють які об'єкти культурної спадщини зберігають університети. З якого реєстру можна дізнатися, наприклад про археологічні колекції Таврійського націо-

нального університету імені В. І. Вернадського, чи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля? Яка їх доля? Музеї цих університетів, як і багатьох інших, отримали значні колекції, що надходили з розкопок, в результаті наукової та освітньої діяльності. Адже майже в кожній області України від середини 70-х рр. минулого століття в університетах створювалися археологічні експедиції, що проводили багаторічні дослідження і накопичили значну частину археологічної (і не тільки) спадщини. І якщо МКІП з прикрістю усвідомлює які втрати понесли краєзнавчий музей чи художній музей А. Куїнджі в Маріуполі, то про археологічні колекції державних університетів у Маріуполі, Бердянську чи Херсоні навряд чи має уявлення...

Археологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка відкрито 1987 р. для збереження і вивчення важливої частини історичної спадщини України. Він також має значення як творча лабораторія, як місце осмислення і розробки наукових гіпотез викладачів кафедри археології та музеєзнавства. Поряд з викладачами удосконалюють свій фах студенти під час виконання практичних завдань (докладніше див: <http://surl.li/ltqfx> 15.12.2022).

Напередодні війни музей пережив капітальний ремонт фондového приміщення, що є важким випробуванням для будь-якого музею (рис.1). Вся увага його двох співробітників була направлена на переміщення, розставлення і нову систематизацію колекцій, на створення нових топографічних описів та облікових документів, їх

оцифрування. Робота ускладнювалась відміною практичних занять із студентами через карантин 2020-21 рр. Лише кілька студентів мали можливість долучатися до фондової роботи в рамках освітніх програм археологічної чи музейної практики.

Оскільки розпоряджень про спеціальні заходи під час воєнного стану від керівництва університету чи МОН України не надходило, музей продовжив свою діяльність у рамках завдань, запланованих на 2022 рік.

Як тільки стихли вибухи у Києві і на початку квітня з'явилась можливість добиратися до університету, співробітники музею продовжили свою роботу. Ще наприкінці 2021 р. університет на клопотання нашого музею уклав угоду з Київським «Центром консервації археологічних предметів» і розпочав заходи з реставрації бронзових знарядь праці і прикрас з експозиції. Стан експонатів давно вимагав невідкладного втручання фахівців. Частину експозиції

Рис. 1. Фондове приміщення Археологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка після капітального ремонту.

Fig. 1. Depository of the Archaeological Museum of Taras Shevchenko Kyiv National University after major renovation.

демонтували, підготували усі необхідні документи і акти. Попри війну, у червні реставратори вже змогли повернути відновлені предмети (рис. 2). Заходилися готувати нову експозицію. Через обмежений штат, співробітникам музею доводиться самим відбирати експонати, бути дизайнерами, художниками, проводити наради з членами Ради музею — викладачами кафедри археології та музеєзнавства, клеїти плашки, нашивати предмети тощо (рис. 3, 4)

Музей також продовжив роботу з колекціями у фондах. Особлива увага 2022 р. приділялась уже другий рік поспіль опрацюванню антропологічних колекцій з розкопок курганів у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Миколаївській областях. У липні студенти проходили практику в музеї. Троє змогли працювати в у фондах. Разом зі студентами співробітники продовжували реорганізацію та звірку антропологічних колекцій. Матеріали перекладено у нові пакувальні матеріали і контейнери, оновили етикетки, склали нові топографічні описи та загальні списки. Конкретна робота з колекціями — безцінний досвід для майбутніх музейників і суттєва допомога музею. Більшість стажерів отримали завдання он-лайн. Для них музей підготував фото наукових звітів з розкопок викладачів кафедри археології та музеєзнавства, які проводились у 1950-1970-х рр.. і зберігаються у вигляді машинописних текстів, які потребують оцифрування. Така робота є дуже важливою для музею, а студенти детально познайомилися з доробком викладачів і більше дізналися про походження колекцій, які зберігаються в нашому музеї (рис. 5).

Обстріл центру Києва 10 жовтня став справді жахливим випробуванням для Археологічного музею. У безпосередній близькості від червоного корпусу університету, в якому розташований музей, сталося кілька вибухів і спалахнула пожежа.

Сильно постраждали вікна на другому та третьому поверсі, постраждали гуманітарний корпус та бібліотека університету.

Значних пошкоджень в Археологічному музеї не було, лише в окремих вітринах від стусу попадали експонати і розбилися скляні полицки (рис. 6). Основна частина колекцій музею зберігається в підвалах і є більш-менш захищеною, наскільки може бути захищеним будь-який музей на мапі України від варварських обстрілів РФ наших міст. Тому організувати вивіз обмеженим штатом співробітників поки не наважились. Та й розпоряджень або інструкцій щодо дій по захисту колекцій на період воєнного стану так і не надходило від жодного з міністерств... Залишається розраховувати лише на захист ЗСУ і віру у нашу перемогу.

Астрономічний музей Астрономічної обсерваторії Київського національного університету імені Тараса Шевченка існує фактично з 20-х років ХХ сторіччя, але офіційно був заснований лише напередодні 145-ї річниці з відкриття Обсерваторії у 1988 р. Був зареєстрований у 2009 році як науково-технічний відомчий музей. І лише напередодні війни 1 лютого 2022 р. отримав штатну посаду завідувача музею. Сама Обсерваторія і музей знаходяться в центральній старовинній частині Києва на пагорбі як окрема невелика садиба з парко-

Рис. 2. Експонати доби бронзи повернулись до музею після реставрації.

Fig. 2. Bronze Age exhibits returned to the museum after restoration.

Рис. 3. Обговорення майбутньої експозиції з викладачами кафедри археології та музеєзнавства.

Fig. 3. Discussion of the future exhibition with the teachers of the Department of Archeology and Museum Studies.

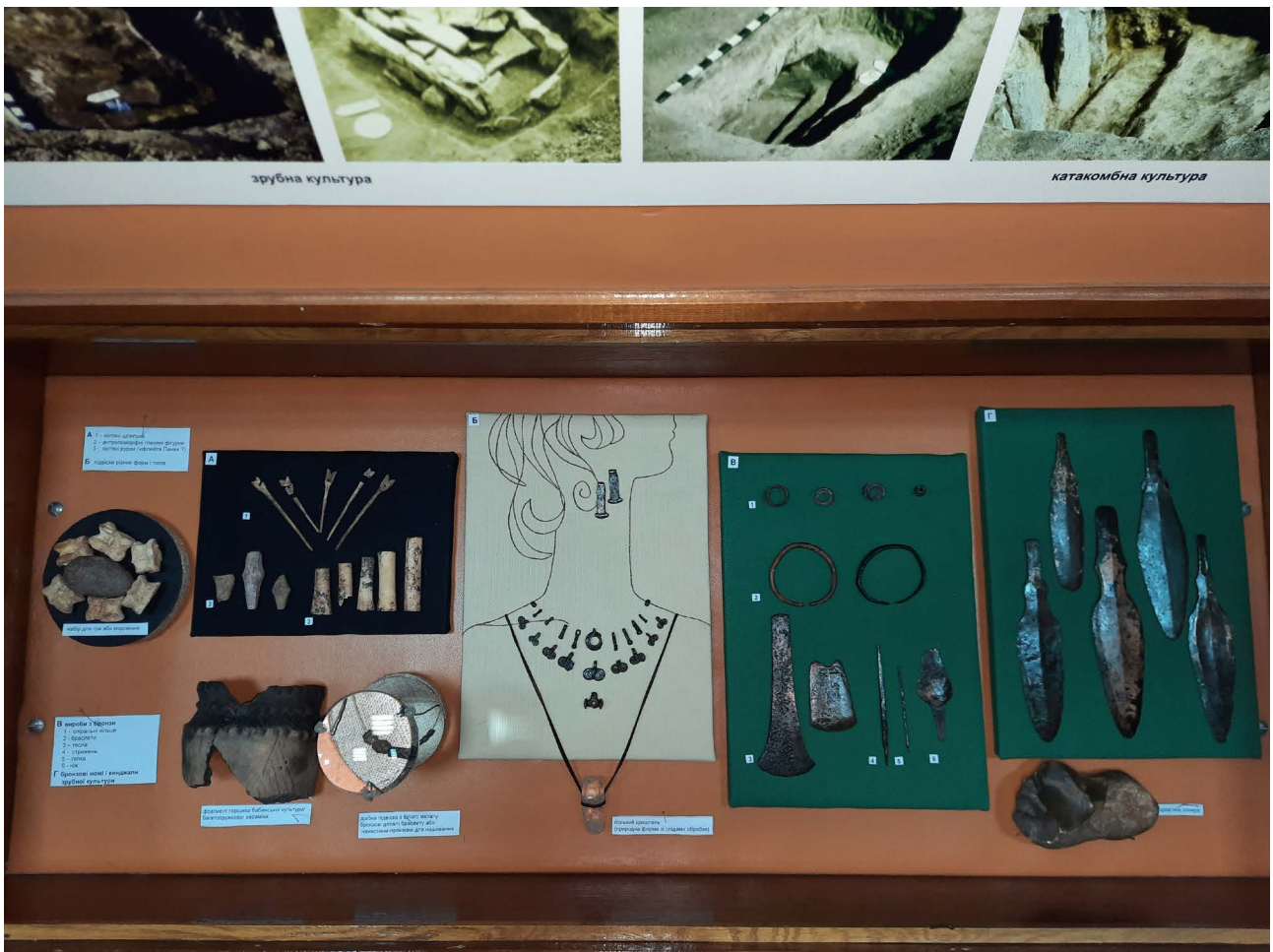

Рис. 4. Оновлена вітрина експозиції «Доба бронзи».

Fig. 4. Updated showcase of the «Bronze Age» exposition.

Рис. 5. Студенти на практиці у фондах Археологічного музею.

Fig. 5. Students in practice in the depository of the Archaeological Museum.

вою зоною. Коли 24 лютого в Києві почалися вибухи і невдовзі в місті перестав працювати транспорт, були закриті всі установи, Астрономічний музей опинився фактично сам на сам з проблемами збереження. Багато мешканців наукової садиби виїхали з міста, співробітники, і головне, штатна охорона, декілька тижнів не могли дістатися до Обсерваторії. Коли навколо близько з усіх боків лунала стрілецька зброя, бо на той час диверсійно-розвідувальні групи ворога вже ввійшли в Київ, єдиною підтримкою стала територіальна оборона. Її бійці декілька разів на добу зі зброєю обходили разом з нами всі закутки парку день і вночі, перевіряли цілісність вікон і дверей всіх приміщень. Найбільш цінні експонати музею були переміщені в більш безпечні місця. Так тривало до моменту поки ворогів не відкинули від міста і його околиць.

Першу реальну підтримку, звичайно ж, крім листів з пропозиціями прихистку від колег з різних країн, Музей отримав

з Австралії. Нам запропонували розмістити свій сервер та оцифровані матеріали на додатковому сховищі файлів, що ми і зробили ще у березні.

Цікавий випадок стався влітку, коли наш музей зміг допомогти бійцям на фронті. На сайті музею серед іншого розміщені деякі фотографії з історії роботи Станції візуально-оптичних спостережень штучних супутників Землі в Києві. Один із військових підрозділів з півдня терміново розшукував на свої позиції певний оптичний прилад і побачив такий на наших фотографіях. Вони звернулись до нас з цим питанням в п'ятницю ввечері, а до понеділка нам вдалось владнати всі адміністративні питання і передати їм не один а два різних прилади, які вони вже через день встановили і почали використовувати. На щастя, ми мали декілька екземплярів таких приладів, тому наша експозиція не постраждала, а воїнам нам пощастило реально допомогти. 18-21 жовтня в Астрономічній обсерваторії все ж таки відбулась щорічна «травнева» міжнародна конференція, правда в режимі он-лайн. Серед напрямків був і напрямок Історії астрономії, на якому були представлені цікаві дослідження різних музеїв (<http://surl.li/ltqjr> 15.12.2022).

Примітно, що під час всієї роботи секції в Києві тривала повітряна тривога і лунали вибухи, на щастя роботи ППО. Життя триває і музеї як і університети, як і вся країна продовжують жити і боротися.

Державний політехнічний музей імені Бориса Патона Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Рис. 6. Пошкодження експозиції часів Київської Русі після вибухів 10 жовтня 2022 р.

Fig. 6. Damage to the exposition of the times of Kyivan Rus after the explosions on October 10, 2022.

від 2015 року має особливий статус серед університетських музеїв України. Нині це відокремлений структурний підрозділ Київського політехнічного інституту і окремих музей міста, який фінансується як комунальне підприємство. Це створює деякі проблеми і одночасно вирішує деякі питання. Так бюджет музею фінансується Департаментом культури міста, а це заробітна плата працівників та комунальні послуги. Безпека, поточні ремонти, підтримка комунікацій виконуються Університетом. Музей звітує за свою роботу перед Вченою радою Університету, до складу якої входять поважні вчені, Співробітники музею досліджують з історію Університету, історію науки і техніки. Значна частина роботи музею є підтримка навчального процесу, організація і проведення наукових конференцій, участь в міжнародних подіях і програмах.

Історія створення Політехнічного музею розпочинається з 1902 р., коли директор Київського політехнікуму Віктор Кирпичов (1845-1913), разом зі студентами Інженерного гуртка створив Інженерний музей на базі будівельного відділу геодезичного кабінету. З 1905 по 1912 роки музеєм керував Євген Патон (1870-1953). Саме він розробив каталог експонатів, що стали початковим надбанням музею.

Своє відродження Державний політехнічний музей розпочав з Постанови Кабінету Міністрів України №360 від 29 травня 1995 року. Для розташування музею було відведено корпус №6 та прилеглу територію, відповідно до генерального плану розвитку Університету. Експозиційні зали музею були відкриті до 100-річного ювілею КПІ 11 вересня 1998 року. Музей розвивається

і поповнює свої колекції і на сьогодні це єдиний в Україні музейний заклад, де представлено як історію становлення та розвитку Київського політехнічного інституту, так і всіх галузей вітчизняної техніки різних періодів та внесок України в розвиток світової технічної цивілізації.

Тепер в експозиції музею представлено дванадцять розділів, що розповідають про різні напрямки історії техніки: електроніку, приладобудування, радіотехніку, телекомунікації, інформатику, корисні копалини, промислові технології, машинобудування, транспорт, металургія, електрозварювання, енергетику.

В кожному розділі унікальні експонати — фрагмент дерев'яного водогону на київському Подолі (кінець XVII — початок XVIII ст.), і телефонний апарат та комутатор першої в Києві та Російській імперії державної телефонної станції (1886 р.), і перший масовий телевізор радянського виробництва — «народний» КВН-49, перший звукозаписний пристрій — прототип магнітофону, телеграфний апарат Морзе, перші вітчизняні електронно-обчислювальні машини «Промінь» та «МИР», планер «Юніор», перший у світі п'єзодвигун (1963 р.), створений в КПІ, гоночний електромобіль Харківського автодорожнього інституту (1976 р.) та багато інших. У 2005 році була відкрита експозиція «Стрілецька зброя», єдина серед музеїв України, де показана еволюція зброї як техніки. Колекція її охоплює період другої половини XIX — початок XXI століть.

Основні експозиції Державного політехнічного музею спрямовані на те, щоб яко-

мога ширше представити техносферу України в її сучасному стані та історичному перерізі. В музеї є експонати, які стали символами ХХ століття.

З 14 травня 2008 року у реставрованому та відбудованому приміщенні колишніх авіаційно-автомобільних майстерень відкрився відділ музею «Історія авіації та космонавтики» імені І. Сікорського. В розділі «Авіація» основний акцент зроблено на історію зародження цієї галузі техніки в Україні, що без перебільшення пов'язана саме з Київським політехнічним інститутом. Згодом Україна дала цілу плеяду видатних авіаконструкторів та льотчиків і мережу потужних авіаційних підприємств.

Основою розділу «Космонавтика» є колекція музею ветеранів космодрому Байконур. Експонати були привезені з космодрому Байконур, з Центру підготовки космонавтів, з бази зберігання космічних апаратів Військово-космічних сил колишнього СРСР. Серед унікальних експонатів є спускний апарат космічного корабля серії «Восход», що побував в космосі, тренажерний комплекс, що складається з пульта оператора космічного зв'язку, імітаторів зоряного неба та космічного секстанту, що встановлюється в кабіні космічного корабля, камера згоряння з рульовими двигунами ракети-носія «Союз», що виводила космічний апарат в космос, хвостовий відсік з двигуною установкою бойової ракети Р-12, зразки космічної їжі, копія першого штучного супутника Землі. Поповненням колекції відділу історії авіації і космонавтики впродовж багатьох років опікувався його завідувач, колишній начальник Центру підготовки космонавтів на Байконурі, підпол-

ковник у відставці Олександр Болтенко (1942-2020).

Наразі музей проходить складний шлях осмислення українського наукового і технічного надбання. Це дуже важливе питання, оскільки багато імен видатних діячів як в культурній, так і в технічній сфері подаються як російські в світових історичних джерелах. У нинішніх умовах це є інструмент приниження української нації. Постколоніальний шлях пройшли багато держав і ми не є виключенням.

Колекція продовжує поповнюватися новими сучасними експонатами. Ось і в цьому році наш співробітник, завідувач відділу Григорій Лупаренко, доправив до музею експонати сучасної війни, зібрані на фронті ним та його бойовими товаришами (рис. 7). На сьогодні колекція музею складає більше як 20 тисяч експонатів, колектив музею — 35 працівників, практично всі повернулись зараз до роботи.

За 25 років свого існування музей перетворився на один із знаних музеїв Києва. Так у 2005 р. відвідувачів було приблизно три тисячі, більшість з яких студенти, у 2018 р. «доковідному» році — 31400 відвідувачів, у 2021 році, завдяки використанню онлайн технологій та участі у спільній виставці разом з Етнокосмологічним музеєм Литви, ми отримали близько 35 тисяч відвідувачів. До слова, завдяки виставці «Відкритий космос» ми стали добрими друзями з литовськими колегами, а наші молоді наукові співробітники мали можливість стажуватися в музеї. Ми безмежно вдячні нашим колегам, які взяли на себе усі втрати. Це була чудова нагода отримати дос-

від та трохи перепочити від війни.

Рис. 7. Квадроцикл «ЗУМ-360» — новий експонат Державного політехнічного музею — надійшов 6 листопада 2022 р.

Fig. 7. Quad bike «ZYM-360» — a new exhibit of the State Polytechnic Museum — arrived on November 6, 2022.

У 2022 році переважну більшість відвідувачів склали родини, що залишилися у Києві, військовослужбовці на ротації, і тимчасово переміщені особи — це нові реалії нашого життя. З початком навчального року кількість відвідувачів трохи збільшилась, у вересні їх було близько тисячі. Серед них абітурієнти, першокурсники, офіційні іноземні делегації, школярі.

У мирний час музей постійно розширював свою аудиторію, залучаючи нові кола

відвідувачів — ми виходили за межі кампусу. Разом з музеєм проводились такі заходи як Тед-КПІ, фестивалі Стімпанку (<http://surl.li/ltqlr>), покази мод в рамках MercedesFashion (<http://surl.li/ltqlw>), школа ораторського мистецтва. Багато років музей співпрацює з Українським автомобільним клубом та Олд Кар Ленд (Old Car Land) фестиваль-виставка, які об'єднують спільноту ретро автомобілістів. Навіть у цей непростий для країни час ми продовжуємо стосунки з ними і розширюємо зв'язки з різними волонтерськими організаціями. Музей продовжує зустрічати офіційні делегації, що відвідують Університет, серед останніх представники державних установ, бізнесу, освіти з Канади, Іраку, Китаю, Польщі.

Співпрацюємо з Українським кризисним центром, який на сьогодні є найактивнішим у допомозі музеям. «Ми хочемо вижити, пережити зиму, не вмерти з голоду, жити, і бути людьми із людським обличчям з планети Земля. Дивні плани для XXI століття, чи не так?», — це слова з виступу голови Музейного кризового центру Ольга Гончар, директорки Львівського музею «Територія терору», ініціаторки створення Музейний кризовий центр / Museum Crisis Center (<http://surl.li/ltqla>) Olha Honchar (<https://www.facebook.com/olha.honchar>) на міжнародному форумі Arendalsuka (<https://www.facebook.com/arendalsuka/>)(Норвегія) (<http://surl.li/ltqmr>). «За 210 днів роботи Музейний кризовий центр, завдячуючи 10 інституційним партнерам і 20 людям планети Земля, зібрав і роздав українським музейникам, які залишилися в Україні, 2 056 245 грн. Фінансову допомогу отримали музейники із Запорізької області, До-

нецької, Луганської, Миколаївської, Херсонської. За цей час вдалося допомогти з #евакуацією (<https://www.facebook.com/hashtag/евакуацією>) 9 музейним працівникам і 2 музейним колекціям. Нам дуже хочеться вірити, що спільними зусиллями різних людей, організацій, урядових структур і волонтерів нам вдасться максимально зберегти фахівців музейної галузі — безцінний людський ресурс для цієї сфери».

За останні місяці робота музею активізувалась. Відновлені наші традиційні заходи. 27 вересня відбувся захід для студентів першого курсу «KPIFirstYearMarathon». На зустрічі було більше 200 студентів, випускників, які досягли успіхів, та викладачів. Як вчитися, як жити зараз в умовах війни, на кого рівнятися — було темами виступів. А головний меседж заходу: «Навчайся, живи, кохай і мрій!» (рис. 8).

4 жовтня 2022 р. була відкрита ювілейна виставка, присвячена 100-річчю Секції вихованців КПІ в Польщі. На початку 20-х років минулого століття випускники Київської політехніки в Польщі створили товариство, яке діє до сьогоднішнього дня. Польські випускники КПІ завжди підтримували між собою тісні зв'язки і ніколи не забували свої студентські роки і рідну Alma-mater. В листопаді 1922 року у Варшаві був створений Гурток вихованців КПІ в Польщі — чи не єдиний випадок такої організації в історії світової освіти і науки, 100-річчя якої і будемо відмічати в цьому році (<http://surl.li/ltqnd> 15.12.2022).

Державний політехнічний музей одним із співорганізаторів Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії

науки і техніки». 20-21 жовтня науковці музею виступили з доповідями за темами своїх досліджень.

До Всесвітнього тижня космосу, що проходить під егідою ООН, в музеї планувалося проведення наукових читань, круглих столів за темою «Космос від ідеї — до практичного втілення». З урахуванням воєнного стану ми не змогли здійснити план в повній мірі, підготували і відкрили виставку з цікавими експонатами. Окрасою став магнітофонний ламповий приймач «Звук 1 М-64» який містить запис передстартової підготовки та першої роботи екіпажу «Союз-21» з ЦУПом на орбіті, датований 06. 07. 1976 року.

Рис. 8. 27 вересня 2022 р. в Політехнічному музеї відбувся захід для першокурсників «KPIFirstYearMarathon».

Fig. 8. On September 27, 2022, the «KPIFirstYearMarathon» event for first-year students took place at the Polytechnic Museum.

Після повітряних атак на Київ 10 жовтня згадалися події лютого-березня, самого початку повномасштабної війни. Затишний кампус КПІ і прилеглі вулиці були перегороджені барикадами та металевими їжаками, на вулицях не було людей, окрім озброєних бійців територіальної оборони міста — учорашніх учителів, науковців, студентів. Було страшно йти до музею, бо зовсім поруч відбувався один з перших боїв з російськими диверсантами. В кампусі було темно, вдень і вночі чергувала варта КПІ разом з бійцями ТРО. Проте необхідно було рятувати експонати та виплачувати заробітну плату працівникам музею. Транспорт не працював, за допомогою волонтерів та пішки музейники добирались до роботи, пакували та ховали експонати на свій власний розсуд. Допомога від держави не надходила.

Музей працює — ми знаходимося на постійному зв'язку зі всіма членами колективу з перших днів війни через власний чат у Вайбері. Збираємося разом, щоб обговорити плани роботи і можливі варіанти у разі екстремальних ситуацій, відзначаємо разом важливі події, влаштовуємо додаткові дні для відвідування музею у вихідні. Працюємо над матеріалом до 125 річчя КПІ. Віримо у перемогу і підтримуємо ЗСУ — як і всі українці.

Отже, кожен конкретний музей має свою історію життя на війні, свій особистий досвід. Звичайно, важко передати ситуацію і щоденні переживання, які доводиться долати, щоб мати можливість щоденно працювати. Університетським музеям у Києві, завдячуючи героїчній обороні міста нашими захисниками, випала не найгірша доля,

вони намагалися працювати за планами, що склалися ще до війни. Та слід зауважити що було б набагато важче, аби не підтримка музейної спільноти усього світу, що стала відчутною опорою у повсякденній праці.

Майже одразу Асоціація археологів України внесла Археологічний музей університету до списку міжнародних волонтерів-помічників для отримання пакувальних матеріалів.

До Політехнічного музею НТУУ КПІ одна із перших зі словами підтримки та пропозицією допомоги, звернулась Ріт Магі, колега університету Тарту, з якою директорка музею познайомилась у 2011 р. на конференції Юніверсеум в Падуй. Дуже важливою була також підтримка від Естонії України у День Незалежності. 24 серпня Естонська делегація вперше опублікувала фотографію з хештегом #ukrainminut #PowerOfMuseums #ukrainaiseseisvuspaev #icomprague2022, яка прозвучала також як лозунг під яким проходила Двадцять шоста конференція ІКОМ у Празі. Маленька Естонія знаходиться на першому місці серед країн, що надають допомогу Україні, тому наша подяка колегам та всій країні Безмежна.

У травні Міністерство освіти і науки України надіслало лист № 1/5222-22 з пропозицією доєднатися до співпраці з Державним департаментом США, Міжвідомчою робочою групою з наукових колекцій (IWGSC), Міністерством сільського господарства США (USDA) та Смітсонівською культурною рятувальною ініціативою (SCRI). Університетські музеї і наукові установи

надали інформацію про найцінніші свої колекції для внесення до бази даних Держдепартаменту США з метою у сприянні у їх порятунку і захисті.

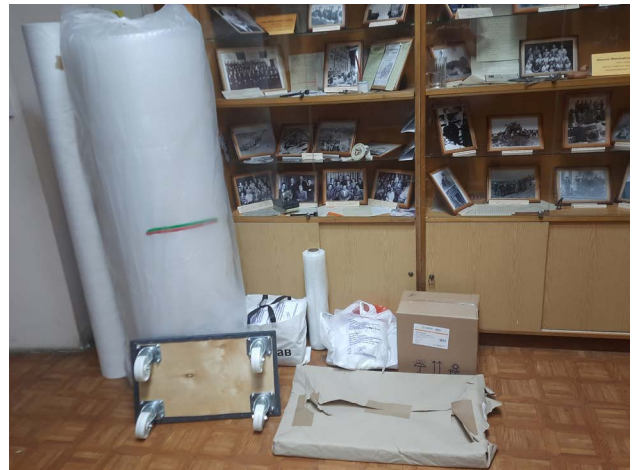

Рис. 9. Політехнічний музей отримав гуманітарну допомогу, червень 2022 р.

Fig. 9. The Polytechnic Museum received humanitarian aid, June 2022.

Але найбільш активною і дієвою на сьогодні можна відзначити роботу волонтерки, заступниці голови ГО «Андріївсько-Пейзажна ініціатива», членкині громадської ради при Міністерстві культури Ірини Нікіфорової (<http://surl.li/ltqoh>). Завдячуючи міжнародній неурядовій організації World Heritage Watch — голова і засновник Штефан Домпке (Stephan Dömpke), Міністерству культури Німеччини, Центру допомоги мистецтву України з Німеччини (Ukraine Art Aid Center) — координатори Олена Балун (Olena Balun) і Марія Томка (Maria Tomka), десятки музеїв в різних регіонах України отримали потрібну допомогу. Ірина Нікіфорова уже від квітня змогла налагодити зв'язок і координацію з більш як

200 музеями, від національних до зовсім маленьких, сільських. Кожному надано, хоч невелику, але таку потрібну допомогу. Не залишилися осторонь і вище згадані музеї (<http://surl.li/ltqor> 15.12.202) (рис. 9, 10, 11).

Рис. 10. Гуманітарна допомога в Археологічному музеї, жовтень 2022 р.

Fig. 10. Humanitarian aid at the Archaeological Museum, October 2022.

Рис. 11. Гуманітарна допомога для Астрономічного музею, листопад 2022 р.

Fig. 11. Humanitarian aid for the Astronomical Museum, November 2022.

Література

Казанцева Л.В. (упор.). 2012. *Університетські музеї: європейський досвід та українська практика*. Зб. пр. Міжнар. наук.-практ. Конф. (6-7 жовт. 2011 р., м. Київ). Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя.

Самойленко, Л. 2016. *Освіта в музеї та музейна освіта в історії Київського університету*. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Історія, 4 (131). с. 53-61, <http://surl.li/ltqsm>.

Самойленко, Л.Г. 2006. *Музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка: історія, досвід роботи, перспективи розвитку*. Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею, 3, Липень 2006. Одеса: Астропринтс. с. 61-66, <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat11.htm>.

Освіта в умовах воєнного стану. 2022/ Інформаційно-аналітичний збірник. <http://surl.li/cxswm> 343 с.

References

Kazanceva L.V. (upor.). 2012. *Universytets'ki muzeji: yevropejs'kyj dosvid ta ukrayins'ka praktyka*. Zb. pr. Mizhnar. nauk.-prakt. Konf. (6-7 zhovt. 2011 r., m. Kyiv). Nizhyn: Vyd-vo NDU imeni Mykoly Hoholya. (In Ukrainian)

Samoilenko, L. 2016. *Osvita v muzei ta muzeina osvita v istorii Kyivskoho universytetu*. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 4 (131), s. 53-61. [online]. Rezhym dostupu: <http://surl.li/ltqsm>. (In Ukrainian)

Samoilenko L.G. 2006. *Muzeyi Kyivskoho*

nacionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: istoriya, dosvid roboty, perspektyvy rozvytku Visnyk Odeskoho istoryko-kraeyeznavchoho muzeyu. —Lypen” 2006. — Odesa: Astroprynt, pp. 61-66. [online]. Rezhym dostupu: <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat11.htm>. (In Ukrainian)

Osvita v umovah voennogo stanu. 2022. Informaciyno-analitychnyy zbirnyk. [online]. Rezhym dostupu: <http://surl.li/cxswm> 343 s. (In Ukrainian)

University museums and the war in Ukraine

Kazantseva Liliya

*Astronomical Museum of the Astronomical Observatory
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine,
e-mail: kazl@ukr.net.*

Samoilenko Liubov

*Archaeological Museum of Taras Shevchenko National
University of Kyiv, e-mail: samyl@ukr.net.*

Pysarevska Nataliya

*The State Polytechnic Museum named after Boris Paton at National Technical University of Ukraine Ihor Sikorsky Kyiv
Polytechnic Institute, e-mail: tala1311@ukr.net.*

The article is devoted to a preliminary analysis of the activities of university museums in war-time conditions. Since the beginning of the aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2014, the system of higher education has undergone significant destruction. In the occupied territories of Luhansk, Donetsk regions and Crimea, Ukrainian universities were liquidated by the occupation authorities. Our state suffered not only great material losses, but also irreparable losses of a significant part of the cultural heritage accumulated and preserved by university museums.

Despite the unfortunate experience of 2014, university museums were unfortunately not prepared for a full-scale military invasion. No state body takes care of and purposefully does not provide funds for the maintenance and protection of such museums and their collections. Preservation of national heritage in university museums takes on a spontaneous nature and depends only on the conscious position of the university rector. In a situation of martial law, university museums and their collections in many cases were far from the first in line for attention and evacuation. Often, there was simply not enough time, people and logistical capabilities for this. In fact, all the responsibility for their preservation was voluntarily assumed by the museum workers themselves on the ground.

The lack of a full-fledged legal status, which ensures standards of protection and financing, was

also shown. University museums are often not registered and are not accounted for in any way. Today it is not even possible to count how many and which profiles of museums there are in higher school of Ukraine, how they work, what, how and how much they store.

Using the example of the museums of two leading universities in Kyiv, the authors share their own experience of working in wartime conditions and present conclusions regarding the organization of university museology.

Keywords: armed aggression of the Russian Federation, education, museum, university.